

Johanna Lindbo, *Den sinnliga uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk prosa från antropocen*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2023, 255 s. (diss. Göteborg)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i1.30340>

Det är intressant att notera att Carl von Linné tycks ha blivit något av en portalgestalt för den samtida ekokritiken med tanke på att han hade en traditionell kristen och teleologisk syn på naturen som skapad för att uppfylla Guds ordning. I sin sammanläggningsavhandling om ett antal svenska prosatexter från den senare delen av 1900-talet presenterar i vilket fall Johanna Lindbo sitt ekokritiska nyckelbegrepp – det mer-än-mänskliga – med hjälp av just denne tidigmoderne naturvetenskapsman, och säger sig se ”en affinitet mellan Linné och de nutida posthumanistiska teorierna” (s. 52), vilka hon utgår från i sina materiellt ekokritiska läsningar. Och visst, allt beror på hur man läser. För när Linné i *Oeconomia naturæ eller Skaparens allvisa inrättning på vår jord* (1750) menade att allt har en given plats och ett givet ändamål som till syvende och sist är till för Guds ära och människans lycksalighet är det just en sådan lika teocentrisk som antropocentrisk ordning Lindbo vill ifrågasätta. Det gör hon genom att placera det mänskliga i bakgrunden och istället fästa uppmärksamheten på hur litteratur kan fungera som en kunskapskälla till ”mer-än-mänskliga berättelser” (s. 19).

Dessa berättelser urskiljer Lindbo i noveller och romaner skrivna av framför allt Stig Dagerman, Birgitta Trotzig och Mare Kandre. Hon motiverar sitt urval med att det rör sig om författare som varit verk samma under senare hälften av 1900-talet, då den geologiska epok som fått namnet antropocen ”varit särskilt accelererande” (s. 23). I analyserna görs ingen direkt eller konkret koppling till denna tid, som enligt ekokritikern Timothy Morton inleddes redan när människor började odla jorden för sådär 5000 år sedan, enligt andra då den moderna vetenskapen inrättades på 1600-talet, enligt åter andra under den så kallade ”stora accelerationen” på 1950-talet, vilket alltså är Lindbos utgångspunkt. Men snarare än samtidsförankring frilägger hennes fokus på det mer-än-mänskliga en annan temporalitet i de

litterära texterna, som kan leda tankarna till miljöhumanioras intresse för djup tid. Det är nu ingen term som används i avhandlingen som med sitt eklektiska förfarande kombinerar en mängd andra begrepp från flera teoretiska fält inom ramen för en *materiell* ekokritik, som utifrån nymaterialistiska perspektiv vill tilldela all materia agens.

Även om det inte sägs uttryckligen tycks Lindbos vilja att fästa uppmärksamheten på det som går utöver och bortom det mänskliga ha en etisk drivkraft, eller som hon med hjälp av ekofeministen Donna Haraway formulerar saken: ”det är dags att människan börjar lyssna till de mer-än-mänskliga stämmorna för att skapa hållbara och affirmativa relationer, för att göra om och göra rätt” (s. 112). Lindbo överför denna uppmaning till litteraturen och hävdar att den kan öppna ”nya perspektiv som i sin tur kan skapa nya förhållningssätt och förståelser för hur människan i dag bäst ska kunna ta sig an framtiden” (s. 21). Jag sympatiserar med hur Lindbo framhåller vikten av att läsa litteratur i dialog med angelägna frågor i vår samtid och med hennes strävan att bidra till en reflektion över litteraturens betydelse för vår tids ekologiska medvetenhet. Men det är möjligt att denna nya samhällsnyttiga syn på litteraturen hade stött på protester hos de författare hon studerar. Den senare delen av 1900-talet må ha inneburit ett avstamp för antropocen, men det var också en tid då många fortfarande såg på litteratur utifrån modernistiska ideal om autonomi och menade att konsten var samhällskritisk genom att existera som just konst, för att tala med Theodor Adorno vars naturbegrepp åberopas i avhandlingen. Lindbo vill hursomhelst se litteraturen som en källa till kunskap som kan göra litteraturvetenskapen ”värdefull ur ett hållbarhetsperspektiv” (s. 21) – även om hon också framhåller att hennes materiellt ekokritiska perspektiv i vissa fall stött på motstånd hos de studerade texterna själva, vilket hon intressant nog påpekar ”åskådliggör skönlitteraturens komplexitet” (s. 107).

Ett visst motstånd kan dessutom infinna sig i läsningen av den teoretiska och metodologiska presentationen, som förvisso har en given plats i kappan där det påpekas att syftet – att föra fram mer-än-mänskliga berättelser i de studerade texterna – kräver ”en kreativ tillämpning av teori” (s. 19). Mitt intryck är likväl att den tillämpningen, i sin rika redovisning av begrepp och teoretiker, tar mer utrymme i anspråk än själva de litterära analyserna, vilka ibland

ter sig mer som illustrationer och uppslag än som genomförda tolkningar. Och det kanske är gott nog, men jag tror att läsningarna hade vunnit på att ”det egna teoribygget” (s. 115) hade plockats ner lite så att primärmaterialet hade kunnat utvecklas i sin ”komplexitet”.

Möjligen ligger denna tonvikt på teori och begrepp i sammanläggningsavhandlingens natur och de teoretiska redogörelserna är ofta pedagogiskt klargörande. Som artikeln ”Ekonarratologi och metaforanalys”, vilken ingår i antologin *Ekokritiska metoder* (red. Camilla Brudin Borg, et al., 2022), där inte bara materiell ekokritik introduceras utan även så kallad ekonarratologi i kombination med en teori om metaforer som en ingång till mer-än-mänskliga berättelser. Eller presentationen av den feministiska ekokritikens olika tendenser i en artikel i *Sammlaren* (2021), där jag särskilt fäste mig vid Lindbos diskussion av fältet materiell feminism som ett svar på en tidigare kritik av patriarkala föreställningar om kvinnan och naturen. Och hur hon sedan lyfter fram ett flertal intressanta drag hos Trotzig och Kandre som båda har moderskapet som centralt tema, men där deras framställningar lösgör det från ”sin konventionella och essentialistiska koppling till femininitet” (s. 143).

I sammanläggningsavhandlingen genomför således Lindbo sina materiellt ekokritiska läsningar i sex publicerade artiklar, som försetts med en kappa där även delar av den tidigare forskningen kring primärmaterialet tas upp. De sex artiklarna är publicerade mellan 2019 och 2023 i olika tidskrifter och antologier. Eftersom artiklarna är skrivna på ett likartat sätt, med en inledande presentation av de ekokritiska och posthumanistiska perspektiven och medföljande nedslag i författarskapen där mer-än-mänskliga teman och motiv uppmärksammas, uppstår en viss upprepning där formuleringar tenderar att återkomma likt mantran. Det uppstår inte heller någon direkt utveckling eller fördjupning av författarskapen utan avhandlingen blir snarare sex exempel på hur man kan läsa ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv. En provkarta som man hoppas får en fördjupning och utveckling i andra sammanhang.

Det skulle till exempel vara spännande att se Lindbo gå vidare med de läsningar där hon noterar hur de ”skeenden som materia ingår i inte alltid [är] positiva eller subversiva, de kan också generera död och destruktivitet” (s. 58), i en analys som verkligen dröjde vid

ett författarskap eller en text. Det är nog inte för inte som Lindbos i grunden *affirmativa* läsningar stöter på motstånd i texter som på olika vis kan uppfattas som starkt samhällskritiska och existentiellt nakna, vilket gör att ett annat av hennes centrala begrepp, ”berättande materia” (eller *storied matter*), tycks nå en gräns.

Man kan nämligen fundera på om den materiella ekokritikens vilja att tillskriva allt, inte bara agens, utan också betydelse och mening, riskerar att återinrätta det antropocentriska perspektiv den vill komma bort från. Som Lindbo själv skriver: ”det är i mötet med människans kognitiva förmågor som [de mer-än-mänskliga berättelserna] tar form och blir begripliga för oss” (s. 33). Är det inte just här, i längtan efter begriplighet och berättelser, som antropocentrismen visar sig?

Det är i vilket fall en reflektion jag saknar, till exempel när Lindbo i kappan citerar Trotzig för att visa hur växtlighet också kan utmana ”den zoocentrism som många hävdar fortfarande är normerande” (s. 79). I citatet, som är från den poetiska dagboken *Ett landskap* (1959), skriver Trotzig: ”Man accepterar trädets existens som träd. [...] Men man gör inte trädets ansvarigt för de handlingar man begår i förhållande till det, de tankar man tänker om det. Man accepterar att det är ett träd, ett annorlunda – och att det värde det har för en ligger just i detta”. Lindbo använder citatet för att visa på att träd för Trotzig har en ”mer-än-mänsklig agens”, men hävdar samtidigt att det har ”inslag av antropocentrism i det att [Trotzig] värderar trädets relation till sitt mänskliga jag och framhäver trädets annorlundahet” (s. 80–81). Om inte det *affirmativa* varit styrande i läsningen tror jag det citerade stycket, som alltså betonar trädets ”annorlundahet”, istället hade kunnat framhållas som en kritik av varje instrumentellt förhållande till *den andre* och *det andra* (ord som är genomgående hos Trotzig men som symptomatiskt nog saknas hos Lindbo). Kanske är det inte heller en slump att viljan att se berättelser överallt – även i materia – blivit så stark just i vår tid. Jag tänker inte bara på att de kan skänka trygghet och hopp i en tid som är apokalyptisk utan att *storytelling* tycks ha blivit en del av en ny narrativ ordning.

Hursomhelst kan jag i den materiella ekokritikens vilja att lyfta fram ömsesidiga och bejakande relationer mellan mänskligt och mer-än-mänskligt sakna en plats för den negativitet – skillnad och

alteritet – som varit så drivande i 1900-talets litteratur. Det är som om det blir för mycket av det goda, men Linné kanske skulle ha nickat instämmande till detta nya posthumanistiska framhållande av den allvisa skapelsen.

Carin Franzén

**Emma Kihl, *Äventyrliga utföranden.*
En läsning av Agneta Enckells dikter med Isabelle Stengers kosmopolitik, Malmö: Ellerströms, 2023,
291 s. (diss. Södertörn)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i1.30343>

Är det bara jag eller är inte vetenskapsfilosofen Isabelle Stengers försök att skapa ett kosmopolitiskt rum där olika röster och perspektiv kan mötas och stötas misstänkt likt Dostojevskijs romankonst? Det kosmopolitiska rummet, en plats där – som det heter i Stengers *La Guerre des sciences. Cosmopolitiques I* (1997) – de specifika drömmar, förhoppningar, lidelser och begär som hör till kunskapens olika former och praktiker kan mötas, är inte det en plats som redan skapats med den polyfona romanen?

Nej, det är så klart ingenting misstänkt över denna släktskap mellan Stengers kritiska vetenskapsfilosofi och den moderna litteraturen. Jag är övertygad om att Stengers är väl medveten om att hon med sin *kosmopolitik* och sin teori om *praktikernas ekologi* knyter an till en lång och förhållandevis bred tradition, som inkluderar filosofer som Deleuze och Whitehead men också författare som Dostojevskij och Woolf och kulturteoretiker som Bakhtin. Men idag när det ekologiska tänkandet har förlorat sitt nyhetsvärde är det hög tid att ta ett steg tillbaka för att både omvärdera dess förhållande till historien och för att kritiskt granska dess bruksvärde. Det är ett arbete som redan har påbörjats. Medieteoretikern Erich Hörl har med sina undersökningar av cybernetikens kulturhistoria velat visa att det ekologiska perspektivet inte alls med nödvändighet pekar ut ur moderniteten eller ens till en alternativ sådan. Om någonting präglar maktens